

In the article the specific nature kulturosofskyu Ukrainian literary art of the late nineteenth – early twentieth century. On the basis of the creative legacy of I. Franko and M. Hvilovogo singled cultural aspects of artistic and imaginative way of philosophizing in human dimensions of national culture in the global cultural context.

Key words: kulturosofiya art, image rights, interdisciplinary, cultural aspects.

Анотація

Овчарук О.В. Образ человека в модусе культурософии украинского литературного искусства конца XIX – начала XX ст.

Обосновано специфический культурософский характер украинского литературного искусства конца XIX – начала XX в. На основе анализа художественного наследия И. Франка и М. Хвильового выделены культурологические аспекты художественно-образного философствования над образом человека в измерениях развития национальной культуры в мировом культурном контексте.

Ключевые слова: культурософия искусства, образ человека, междисциплинарность, культурологические аспекты.

Надійшла до редакції 27.10.2014 р.

УДК 168.522+130.2

В.В. Лучанська

«КУЛЬТУРА І ВИБУХ» Ю. ЛОТМАНА ЯК МЕТАФОРА ТЕОРІЇ Й ІСТОРІЇ КУЛЬТУРИ

Постановка проблеми. Актуальність теми роботи визначається наступними факторами. Юрій Михайлович Лотман (1922-1993 рр.) – культуролог, засновник і глава Московсько-Тартуської семіотичної школи, віце-президент Всесвітньої асоціації семіотики (1968 р.), член-кореспондент Британської академії наук (1977 р.), дійсний член Норвезької академії наук (1987 р.), Шведської королівської Академії (1989 р.), Академії наук Естонії (1992 р.), роботи якого в даний час перевидуються і цитуються [1–9]. Йому належить понад 500 оригінальних друкованих робіт. Перед смертю вчений втратив зір і надиктував учням свою останню роботу – «Культура і вибух» (1992 р.) [7]. В роботі автор з позиції семіотики намагався намітити відмінності між «вибуховими» соціокультурними процесами в Росії, з її суперечливою діхотомійною культурою, і західною цивілізацією.

Мета дослідження – розглянути концепцію семіосфери як центральну концепцію структурно-семіотичної культурології Ю. Лотмана.

Аналіз досліджень і публікацій. Науковій спадщині М. Лотмана присвячуються конференції, проводяться конгреси в Тартуському державному університеті, де вчений працював більшу частину життя. За останні роки захищено низку дисертацій, присвячених науковій спадщині вченого. В Національній бібліотеці України ім. В. Вернадського, де автор працює над дисертаційним дослідженням [10], знаходиться праця Ю. Лотмана «Культура і вибух» [7]. Привернув увагу напис на сторінці (мабуть вже відомого науковця!), який «карательно определил» направлення досліджень Лотмана як математичне.

У XX ст. багатьом філологам, історикам, філософам ставало тісно в рамках своєї науки. М. Бахтін, наприклад, говорив своїм «друзям останнього призову», що він не літературознавець, не філолог, а мислитель. Коливалися в тому, як визначити свою спеціальність В. Пропп, П. Богатирьов, Р. Якобсон, Н. Конрад, О. Лосєв, Д. Лихачов. І тільки Ю. Лотман сміливо йшов до поставленої мети – створення нової універсальної гуманітарної науки – науки про культуру. І жодні об'єктивні і суб'єктивні перешкоди не зупинили його на цьому шляху...[4].

Поняття «вибух», спочатку в якості метафори, використовується Ю. Лотманом в літературознавчих роботах кінця 1960 – початку 1970-х років. До формування філософського поняття і співвіднесення поступових і «вибухових» процесів у книзі «Культура і вибух» (1992 р.), Лотман використовує поняття в окремих культурологічних працях.

У передмові до роботи Ю. Лотмана [5] В. Іванов позначив, що головною теоретичною проблемою, яка займала Лотмана наприкінці життя, став вибух у культурі та історії і пов'язана з ним принципова непередбачуваність подій, за вибухом наступних. Введена Лотманом відмінність між поступовою еволюцією і вибухом являє собою сучасну форму суперечок навколо різних моделей розвитку, які почалися ще наприкінці XVIII ст. і знайшли продовження у вченні Дарвіна і виступах проти нього, в т.ч. в знаменитій книзі Данилевського, відомій праці Берга про ноосферу і наступних анттдарвінських роботах.

Корінними питаннями будь-якої семіотичної системи є, по-перше, ставлення до позасистеми, світу, який лежить за її межами, і, по-друге, ставлення статичної до динаміки [7; 7]. Метафора вибуху обрана Ю. Лотманом для позначення процесу, при якому межа стабільної та впорядкованої семіосфери розривається. Вибух і еволюція, які Лотман асоціює, з одного боку, з переривчастістю і непередбачуваністю, а з іншого, з безперервністю і передбачуваністю. Вибух виявляється основоположним процесом для подальшої динаміки та оновлення, а також семіотичного збільшення.

Автор констатує, що непередбачуваність вибухових процесів жодним чином не є єдиним шляхом до нового. Більш того, цілі сфери культури можуть здійснювати свій рух лише у формі поступових змін. Поступові і вибухові процеси, являючи собою антитезу, існують тільки у ставленні один до одного. Знищення одного полюса призвело б до зникнення іншого. Всі вибухові динамічні процеси реалізуються у складному динамічному діалозі з механізмами стабілізації.

Нас не повинно вводити в оману те, що в історичній реальності вони виступають як вороги, що прагнуть до повного знищення іншого полюса. Подібне знищення було б загибеллю для культури, але, на щастя, воно нездійсненно. Навіть коли люди твердо переконані, що реалізують на практиці будь-яку ідеальну теорію, практична сфера включає в себе і протилежні тенденції: вони можуть прийняти потворну форму, але не можуть бути знищені [7; 17]. Культура як складне ціле формується з пластів різної швидкості розвитку, так що будь-який її синхронний зріз виявляє одночасна присутність різних її стадій. Вибухи в одних пластах можуть поєднуватися з поступовим розвитком в інших. Це, однак, не виключає взаємодії пластів [7; 23].

Ще більш істотно одночасне поєднання в різних сферах культури вибухових і поступових процесів. Питання ускладнюється тим, що вони привласнюють собі неадекватні самоназви. Це зазвичай містифікує дослідників. Останнім властиво зводити синхронію до структурного єдності, а агресію будь-якої самоназви витлумачувати як встановлення структурної єдності. Спочатку – хвиля самоназв, а потім друга хвиля – дослідницької термінології – штучно уніфікують картину процесу, згладжуючи протиріччя структур. Тим часом, саме в цих протиріччях закладені основи механізмів динаміки [7; 23].

Ю. Лотман підкреслює відмінність своїх поглядів з поглядами В. Вернадського, які є близькими. Ноосфера – це певний етап у розвитку біосфери, пов'язаний з розумною діяльністю людини. Ноосфера, також як і біосфера являє собою космічний механізм, що обумовлює структурну єдність планети. Семіосфера не являє собою оболонку Землі і носить абстрактний характер. Семіосфера не є етапом еволюції Землі. Для розуміння можливості комунікативних процесів і вироблення нової інформації Ю. Лотман визначив поняття семіосфери. І поступові, і вибухові процеси в синхронно працюючій структурі виконують важливі функції: одні забезпечують новаторство, інші – спадкоємність. У самооцінці сучасників ці тенденції аналізуються як ворожі, і боротьба між ними осмислюється в категоріях військової битви на знищення. Насправді, це дві сторони єдиного, пов'язаного механізму, його синхронної структури, і агресивність однієї з них не знищує, а стимулює розвиток протилежної [7; 23]. Лотман неодноразово підкреслює, що семіосфера являє собою діалогічну відкриту систему. Діалог чи взаємний обмін інформацією ведеться на всіх рівнях семіосфери, а також на метарівні, коли відбувається спілкування між різними семіосферами. Структура семіосфери асиметрична. Це виражається в системі спрямованих струмів внутрішніх переказів, якими пронизана вся товща семіосфери. Вираз деякої сутності засобами іншої мови – основа виявлення природи цієї сутності. А оскільки в більшості випадків різні мови семіосфери семіотично асиметричні, тобто не мають взаємно однозначних смислових відповідностей, то вся семіосфера загалом може розглядатися як генератор інформації. Вчений вважає, що невизначеність майбутнього має, однак, свої, хоча і розмиті, кордони. З них виключається те, що в межах даної системи завідомо увійти не можливо. Майбутнє постає як простір можливих станів. Відношення сьогодення і майбутнього малюється таким чином. Сьогодення – це спалах ще не розгорнутого смислового простору, що містить у собі потенційно усі можливості майбутніх шляхів розвитку. Важливо підкреслити, що вибір одного з них не визначається ні законами причинності, ні ймовірністю: в момент вибуху ці механізми повністю відключаються. Вибір майбутнього реалізується як випадковість. Тому він володіє високим ступенем інформативності. Одночасно момент вибору є і відсікання тих шляхів, яким судилося так і залишитися лише потенційно можливими, і момент, коли закони причинно-наслідкових зв'язків знову вступають у свою силу.

Момент вибуху одночасно – місце різкого зростання інформативності всієї системи. Крива розвитку перескакує тут на абсолютно новий, непередбачуваний і складніший шлях. Домінуючим елементом, який виникає в результаті вибуху і визначає майбутній рух, може стати будь-який елемент із системи або навіть елемент з іншої системи, випадково втягнутий вибухом в переплетення можливостей майбутнього руху. Однак на наступному етапі він вже створює передбачуваний ланцюжок подій [7; 24-25].

Динамічний розвиток культури, вважає Лотман, пов'язаний з природою людського суспільства як такого. Поняття «семіосфера», вперше введене і розроблене Лотманом, використовується сьогодні в багатьох роботах в різних галузях стосовно вивчення широкого спектра соціальних і культурних явищ. Побудова «семіосфери» культури, як її моделі, дозволяє розшифровувати мову певної культури, виявляти її власні поняття і специфічну логіку.

Розглянемо основні ознаки семіосфери (Рис. 1). Найважливішим структурним елементом семіосфери є межа. З одного боку, вона необхідна для збереження цілісності системи. її семіотичної однорідності, оскільки відмежовує семіосферу від навколишнього її внесеміотичного або іносеміотичного простору. Семіосфері властива відмежованість від навколишнього її внесеміотичного або іносеміотичного простору.

Ю. Лотман розглядав культуру також і як генератор кодів. Вчений вважав, що культура зацікавлена в безлічі кодів і не може бути культури, побудованої на одному коді. Всі явища культури трактувалися вченим як різного роду комунікативні механізми, тобто як різного роду мови. Тому усвідомлення кордону залежить від способу кодування. Семіосфера володіє структурною нерівномірністю, тобто несеміотичність зовнішнього простору в одному відношенні може обернутися семіотичністю в іншому. Семіосфері притаманний механізм «перетину» культур, їх взаємного впливу. Дана ознака дуже важлива для вивчення процесів інтеграції в культурі.

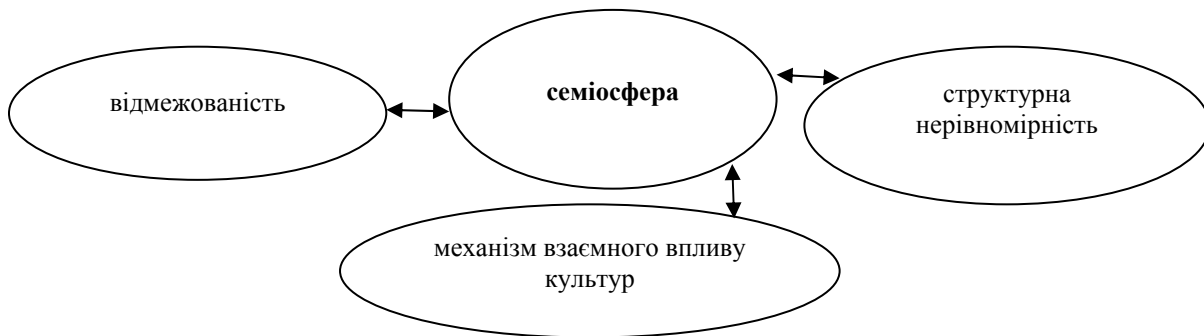

Рис. 1. Основні ознаки семіосфери

Ю. Лотман доходить висновку, що у світ втручаються непередбачувані за своїми наслідками події, що дають поштовх низці подальших процесів. Момент вибуху, як вже зазначалося, начеб то виключений з часу, і від нього йде шлях до нового етапу поступового руху, який ознаменовано поверненням на вісь часу. Проте вибух породжує ланцюг інших подій. Перш за все, результатом його є поява набору рівноймовірних наслідків. З них судилося реалізуватися і стати історичним фактом лише якогось одного. Вибір цієї, яка стала історичною реальністю, одиниці можна визначити як випадковий або ж як результат втручання інших, зовнішніх для даної системи і лежать за її межами закономірностей. Тобто в якійсь іншій перспективі він може бути повністю передбачуваний, але в рамках даної структури він являє собою випадковість. Таким чином, реалізація цієї потенції може бути охарактеризована як нереалізація набору інших [7; 53]. Отже, концепція семіосфери Ю. Лотмана дає можливість структурної побудови наукових моделей культурних інваріантів, адекватних складності об'єкта. На основі концепції семіосфери вчений будує типологію культури, досліджує співвідношення закономірних і непередбачуваних процесів у культурі, відносини культури і природи, культури і особистості, обґрунтовує побудову загальної історичної семиотики культури. Таким чином, під семіосферою Ю. Лотман розуміє семиотичний простір, який за своїм об'єктом, по суті, рівний культурі. На нашу думку, концепція семіосфери, розроблена вченим і мислителем, являє оригінальний і внесок у теорію й історію культури. Центр семіосфери утворюють найбільш розвинені і структурно організовані мови. В першу чергу, це природна мова даної культури. Семіосфера володіє певними властивостями і законами побудови. Бінарність і асиметрія є обов'язковими законами побудови будь-якої семиотичної системи. Семіосфера відрізняється неоднорідністю. Семіосфера – це багатовимірний простір, тримається завдяки внутрішнім напруженням, які мають різну природу.

Список використаної літератури

1. *В честь 70-ліття професора Ю. М. Лотмана.* – Тарту : Тартуский ун-т, кафедра рус. лит., 1992. – 230 с.
2. *Егоров Б. Ф.* Жизнь и творчество Ю. М. Лотмана / Б. Ф. Егоров. – М. : Новое лит. обозрение, 1999. – 382 с.
3. *Искусствоведия : Методы точных наук и семиотики* / сост. и ред. Ю. М. Лотман, В. М. Петрова. – Изд. 2-е, доп. – М. : Изд-во ЛКИ, 2007. – 368 с.
4. *Кондаков И. В.* Ю. М. Лотман как культуролог (в эпицентре «большой структуры») / И. В. Кондаков / под. ред. В. К. Кантора. – М. : РОССПЭН, 2009. – С. 221–239.
5. *Лотман Ю. М.* Внутри мыслящих миров. Человек – текст – семіосфера – история / Ю. М. Лотман. – М. : Яз. рус. культуры, 1996. – 447 с.
6. *Лотман Ю. М.* Избранные статьи в 3-х т. Т. I. Статьи по семиотике и топологии культуры / Ю. М. Лотман. – Таллин : Александра, 1992. – С. 13–149.
7. *Лотман Ю. М.* Культура и взрыв / Ю. М. Лотман. – М. : Гнозис, 1992. – 270 с.
8. *Лотман Ю. М.* Семіосфера. Внутри мыслящих миров / Ю. М. Лотман. – СПб : Искусство–СПБ, 2000. – 704 с.
9. *Лотман Ю. М.* Статьи по семиотике и топологии культуры : избранные статьи в 3-х т. Т. I. Текст в тексте / Ю. М. Лотман. – Таллинн : Александра, 1992. – 472 с.
10. *Лучанська В. В.* Екологія культури як предмет культурологічного дослідження : методи її формування і функціонування / В. В. Лучанська // Наука і цінності людського буття / за заг. ред. В. П. Мельника. – Л. : ЛНУ ім. І. Франка, 2013. – С. 289–298.

Резюме

Розглянуто концепцію семіосфери як центральну концепцію структурно-семіотичної культурології Ю. М. Лотмана – метафору теорії й історії культури.

Ключові слова: теорія культури, історія культури, Ю.М. Лотман, культурологія, екологія культури, інформаційне суспільство, екологічна свідомість, екологічне мислення, природа, духовні цінності, моральні цінності.

Summary

Luchanska V. «Culture and explosion» of U. Lotman as a metaphor of theory and history in culture

The paper considers the concept of semiosphere as a central concept of structural semiotic cultural studies Y. M. Lotman – a metaphor for the theory and history of culture.

Key words: theory of culture, history of culture, Lotman, cultural studies, ecology of culture, informative society, ecological consciousness, ecological thought, nature, spiritual values, moral values.

Аннотация

Лучанская В.В. «Культура и взрыв» Ю. Лотмана как метафора теории и истории культуры

Рассмотрена концепция семиосферы как центральная концепция структурно – семиотической культурологии Ю. Лотмана – метафора теории и истории культуры.

Ключевые слова: теория культуры, история культуры, Ю. Лотман, культурология, экология культуры, информационное общество, экологическое сознание, экологическое мышление, природа, духовные ценности, моральные ценности.

Надійшла до редакції 10.11.2014 р.

УДК 130.2;7.036

М.Й. Заремський, Л.В. Колесникова

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ В ХХ-ХХІ СТ.: ТРАДИЦІЇ І НОВАЦІЇ

Людство у теперішній період його розвитку, схоже, підійшло до усвідомлення того, що раціональні теоретичні системи, що слугували орієнтирами суспільної поведінки, духовними підвалинами культури, органічного зв'язку людського ratio із засадами життєдіяльності, їх чуттєво-предметним лоном, сфер кореляції практичного життя і духовної культури, не витримали випробувань часом, зазнали фіаско і вимагають переосмислення. Коли ж йдеться про культуру, то, очевидно, слід мати на увазі те, що вона формується індивідами в процесі їх спільної життєдіяльності у певній спільноті, котра продукує її як чуттєво-ідеальну реальність-універсум зв'язків людського буття. Останній найповнішою мірою характеризує субстанційність людського існування, виступаючи, до певної міри, його атрибутивною характеристикою.

Аналіз наукових джерел засвідчує доволі повну і всебічну розробленість у вітчизняній філософії та суміжних із нею галузях знання питань духовної культури загалом і зосереджену на певному історичному періоді зокрема: цій проблематиці присвячено праці таких вчених, як Г. Батищев, Л. Баткін, М. Бахтін, В. Біблер, В. Вундт, О. Лосєв, В. Межуєв, М. Фуко та ін. мислителів. Вагомим є науковий внесок у дослідження питань духовної культури українства, здійснений, зокрема, А. Бичко, І. Бичком, Є. Бистрицьким, І. Дзюбою, Б. Грінченком, М. Грушевським, О. Забужко, І. Загрійчуком, В. Лісовим, Є. Маланюком, І. Мірчуком, О. Пахльовською, М. Поповичем.

Важливої ролі в цьому контексті набуває розуміння змісту традицій та новацій, що відбуваються у цьому своєрідному онтологічному підмурівку величезної споруди українського духу, в сучасний період формування української духовної культури. З огляду на це, метою статті є дослідження окремих «епілогових» (традиції) та «пологових» (новації) сторін духовної культури українства в найсучасніший період її еволюції.

Беручи до уваги те, що духовна культура українського народу, як невід'ємна складова скарбниці світової культури, що охоплює філософію та мистецтво, як система розвивається у найтіснішому зв'язку з етно-генетичними, мовно-історичними, природно-географічними, соціально-політичними, економічними, цивілізаційними впливами та зрушеннями, з урахуванням взаємодії з іншими культурами, ці обставини актуалізують потребу в їх осмисленні на предметному науково-методологічному «полі» української духовної культури.

Духовне самовизначення особистості під сучасну пору значно ускладнене ще й з причини значної інституалізації культури, коли соціокультурні інститути постачають індивідові готові схеми та смисли діяльності, задають розуміння норм, цінностей, оцінок, ідеалів, приписів тощо, виконуючи роль «трансцендентального суб'єкта» (звичайно ж, не у його кантівському розумінні). Варто підкреслити, що така зміна, коли система починає виконувати функцію протиставлення людини і її діяльності, обмежуючи творчий розум у його закоріненості в екзистенцію, стає співзвучною з загальним методологічним поворотом сучасної західної філософії, спрямованого на подолання обмеженості «філософії свідомості» через звернення до онтологічних і «практичних» основ філософського знання – життя, мови, комунікації, соціальних систем» [4; 256].